

TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde 2007-2023 Yılları Arasında Nüfusun Gelişimi ve Bu Gelişimi Etkileyen Faktörlerin Değişimi

Population Development in TRC1, TRC2 and TRC3 Level-2 Regions Between 2007 and 2023 and Changes in the Factors Affecting This Development

ÖZ

Bu çalışmanın amacı TRC1, TRC2 ve TRC 3 düzey-2 bölgelerinde 2007-2023 döneminde nüfus gelişimini incelemektir. Çalışmada TÜİK verilerinden yararlanılmış ve betimsel yöntem kullanılmıştır. Çalışmada nüfus artışını etkileyen kaba doğum ve ölüm hızı ile toplam doğurganlık hızı ve net göç hızı verileri de incelenmiştir. TRC1, TRC2 ve TRC 3 düzey-2 bölgeleri Güneydoğu Anadolu (TRC) düzey-1 bölgesinde yer almaktadır. Günümüzde her üç bölgede de net göç hızı eksi değerler almasına rağmen nüfus genellikle artmaktadır. Bunun nedeni nispeten yüksek olan toplam doğurganlık hızıdır. 2007-2023 yılları arasında TRC1 bölgesinde nüfus artış hızı %29, TRC2 bölgesinde %35 ve TRC3 bölgesinde ise %27 olmuştur. 2007-2022 döneminde üç bölgede yıllık nüfus artış hızı artı değerler alırken 2022-2023 arasında 6 Şubat depreminin etkisiyle verilen göçün artmasına bağlı olarak TRC1 düzey-2 bölgesinde bu değer eksi değer almıştır. Yani adı geçen bölgenin nüfusu 2022-2023 arasında azalmıştır. Her üç düzey-2 bölgesinde son yıllarda kaba doğum hızı, toplam doğurganlık hızı ve doğal nüfus artış hızının giderek azaldığı dikkat çekmektedir. Son dönemdeki eğilim göz önüne alındığında önümüzdeki yıllarda her üç bölgede nüfus artışının devam etmesi beklenmektedir. Ancak nüfus artışını etkileyen faktörlerin son yıllardaki eğilimi düşünüldüğünde, bu hızın giderek azalacağı öngörülmektedir.

Anahtar Kelimeler: TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgeleri, nüfus gelişimi, toplam doğurganlık hızı, net göç hızı

ABSTRACT

The aim of this study is to examine the population development in TRC1, TRC2 and TRC3 level-2 regions in the period from 2007 to 2023. In the study, TURKSTAT data and descriptive method were used. The crude birth and death rates, total fertility rate and net migration rate data, which affect population growth, were also examined. TRC1, TRC2 and TRC 3 level-2 regions are located in the Southeastern Anatolia (TRC) level-1 region. Today, although the net migration rate is negative in all three regions, the population is generally increasing. This is due to the relatively high total fertility rate. Between 2007 and 2023, the population growth rate was 29% in the TRC1 region, 35% in the TRC2 region and 27% in the TRC3 region. While the annual population growth rate took positive values in three regions in the 2007-2022 period, this value took a negative value in the TRC1 level-2 region between 2022 and 2023 as a result of the increase in migration due to the effect of the February 6 earthquake. In other words, the population of the TRC1 region decreased between 2022 and 2023. It is noteworthy that in all three level-2 regions, the crude birth rate, total fertility rate and natural population growth rate have gradually decreased in recent years. Considering the recent trend, population growth is expected to continue in all three regions in the coming years. However, considering the trend of factors affecting population growth in recent years, on the other hand, it is predicted that this rate will gradually decrease.

Keywords: TRC1, TRC2 and TRC3 level-2 regions, population development, total fertility rate, net migration rate

Giriş

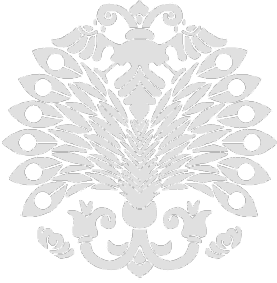
Nüfus gelişimi, toplam doğurganlık, kaba doğum ve kaba ölüm hızı, alınan ve verilen göç gibi çok sayıda değişkene bağlı olarak meydana gelir. Toplam doğurganlık ve kaba doğum hızının yüksek olduğu yerlerde ve fazla göç alan yerlerde nüfus artış hızı yüksek olur. Toplam doğurganlık ve kaba doğum hızı düşük, kaba ölüm hızı yüksek yerler ile fazlaca göç veren yerlerde ise nüfus artış hızı çok düşük olur ya da artış hızı eksi değerler alır (nüfus azalır).

Herhangi bir yerde nüfusun gelişimi ve demografik yapıdaki değişim, incelenmesi gereken önemli konular arasında başta gelir. Çünkü bir ülkenin ya da bölgenin nüfus gelişimi ve demografik yapısı, oranın ihtiyaç ve önceliklerini belirler. Örneğin yaşlı nüfus oranının fazla olduğu bir bölge ile çocuk nüfus oranının fazla olduğu bir bölgenin demografik eksenli ihtiyaç ve öncelikleri farklıdır. Nüfusun gelişim seyri bir bölgede yapılacak planlamalarda göz önünde bulundurulması gereken önemli bir konudur (Tufan, 2014; Yılmaz, 2016; Yılmaz, 2021). Çünkü toplam doğurganlık hızı yüksek ve net göç hızı artı olan bölgeler ile toplam doğurganlık hızı düşük ve net göç hızı eksi olan bölgelerin nüfus artış hızları ve dolayısıyla ihtiyaç ve öncelikleri farklılık göstermektedir.

Murat YILMAZ

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Van, Türkiye

Geliş Tarihi/Received 01.02.2024
Kabul Tarihi/Accepted 05.06.2024
Yayın Tarihi/Publication Date 30.06.2024

Sorumlu Yazar/Corresponding author:

Murat Yılmaz

E-mail: myilmazcog@yyu.edu.tr

Cite this article as: Yılmaz, M. (2024).

Population development in TRC1, TRC2 and TRC3 level-2 regions between 2007 and 2023 and changes in the factors affecting this development. *Eastern Geographical Review*, 29(51), 78-89.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Türkiye’de 2002 yılında yapılan yasal düzenleme ile AB’ye uyum kapsamında istatistikî verilerin 12 düzey-1 bölgesi, 26 düzey-2 bölgesi ve 81 düzey-3 bölgesine (81 il) göre toplanması kararlaştırılmıştır . Türkiye’deki 12 düzey-1 bölgesinden biri de Güneydoğu Anadolu (TRC) olup bu bölgenin içinde TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgeleri bulunmaktadır.

Güneydoğu Anadolu, günümüzde toplam doğurganlık, kaba doğum ve doğal artış hızının en yüksek olduğu, kaba ölüm hızının ise en düşük olduğu bir bölge olarak, diğer 11 düzey-1 bölgesinden farklı bir demografik yapıya sahiptir. Ayrıca adı geçen bölgede son yıllarda net göç hızı genellikle eksi değerler almasına rağmen doğal artış hızının fazla olmasına bağlı olarak nüfus artmaktadır. Nitekim 1990-2020 döneminde bölgenin nüfusu 5 milyon 158 binden 9 milyon 119 bine çıkmıştır (Bölge nüfusu 30 yılda 3 milyon 961 bin artmıştır). Diğer bir ifade ile bölgenin nüfusu 30 yılda %76,8 ve yıllık %2,6 artmıştır. Ayrıca Güneydoğu Anadolu çocuk nüfus oranı en yüksek, çalışma çağı ve yaşlı nüfus oranı ise en az olan düzey-1 bölgesi olarak dikkat çekmektedir. Nitekim 2022 yılı verilerine göre %33 olan çocuk nüfus oranı ile Güneydoğu bu değer en yüksek, %61 olan çalışma çağı ve %5,1 olan yaşlı nüfus oranı ile bu değerlerin en düşük olduğu düzey-1 bölgesiydi (Yılmaz, 2023). Şüphesiz bu bölgenin içinde yer alan TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgeleri de 26 düzey-2 bölgesi içinde nüfus gelişimleri ve demografik yapıları açısından diğer bölgelerden ayrılmaktadır.

Literatür İncelemesi

Son yıllarda Türkiye’de nüfus gelişimi, net göç ve net göç hızı ile toplam doğurganlık hızı, kaba doğum ve kaba ölüm hızı ve demografik yapının bölgesel farklılığı ile ilgili çalışmaların giderek arttığı gözlenmektedir. Bu durumun nedeni aslında yukarıda belirtilen değişkenlerin bölgeler arasında önemli farklılıklar göstermesi bu buna bağlı olarak bölgelerin nüfus gelişimlerinde, demografik yapılarında ve demografik geçiş süreçlerinde yaşanan farklılıklardır.

Özdemir’in yaptığı (2003) ‘The Effect of Rural-to-Urban Migration on The Status of Women in Turkey’ adlı çalışmada göçün kadının toplam doğurganlık hızı, istihdam, eğitim ve evlilik gibi çok sayıda davranışını etkilediği tespit edilmiştir. Kırsaldan kente göçün kadının statüsünü yükselttiği ve toplam doğurganlık hızını azalttığı tespit edilmiştir. Araştırmaya göre göçle kırsaldan kente gelen kadınların toplam doğurganlık hızının kentli kadınlara göre daha yüksek olmakla birlikte zamanla azaldığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca göçle kente gelen kadınlarda istihdamın kırsala göre azaldığı da belirtilmiştir.

Koç, Hancıoğlu ve Çavlin tarafından (2008) yapılan ‘Demographic Differentials and Demographic Integration of Turkish and Kurdish Population in Turkey’ adlı çalışmada, Türkiye’de Kürtlerin doğuda yoğunlaştığı ve doğu dışında batı bölgesinde nispeten önemli bir sayıya ulaştığı ve ülke nüfusunun yaklaşık %14,4’ünü oluşturduğu, ayrıca Kürt kadınlarda toplam doğurganlık hızının 4,07 olduğu, bu değer Türk kadınlarda 1,88 olup oldukça düşük olduğu, bebek ve çocuk ölüm hızının Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Doğu’da daha yüksek olduğu ve Kürt kadınların Türk erkeklerle evlenme oranı %14’leri bulurken Türk kadınlarda Kürt erkeklerle evlenme

oranının son derece düşük (%2,5) olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca toplam doğurganlık hızı, bebek ve çocuk ölümleri ile nüfus artış hızı incelendiğinde Türkiye’de Türk nüfus ile Kürt nüfusun farklı demografik süreçleri yaşadığı ve Kürt nüfusa ait bazı verilerin (2003’teki) ülke geneline ait 1980’lerdeki verilerle aynı olduğu yani bu nüfusun ülke genelinde ve Türk nüfusta yaşanan demografik geçişi, oldukça geriden takip ettiği belirtilmiştir.

Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan (2008) ‘Türkiye’de İç Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri (1965-2000)’ adlı çalışmada belirtilen süreçte özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde dışarıya verilen göçün fazla olduğu ve buna bağlı olarak net göç hızının sürekli eksi değerler aldığı, göç nedenlerinin ise kırsaldaki iticilikler ve kentlerdeki çekicilikler olduğu belirtilmiştir. Tarımda verimin az olması, işsizlik, bazı hane halklarının elinde toprağın olmaması, sosyal çatışmalar, eğitim, sağlık ve ulaşım olanaklarının azlığı gibi etkenler kırsaldaki iticilikler iken iş olanakları, eğitim, sağlık ve ulaşım olanaklarının iyi olması, güvenlik gibi etkenler kentlerdeki çekiciliklerdir Ayrıca bu çalışmada 1980-2000 döneminde bölgede terörün de kırsaldan büyük göçlerin yaşanmasına neden olduğuna vurgu yapılmıştır.

Yüceşahin ve Özgür tarafından (2008) yapılan ‘Regional Fertility Differences in Turkey: Persistent High Fertility in Southeast’ isimli çalışmada Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde toplam doğurganlık hızının ülke geneline göre oldukça yüksek olduğu ve bu durumun eğitim seviyesi, 1980’lerde başlayan ve uzunca bir dönem devam eden çatışma süreci (PKK’nın neden olduğu), kadının toplumsal konumu gibi çok sayıda etkenden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu çalışmada özellikle Doğu ve Güneydoğuda okuryazarlık oranının genel olarak düşük olması ve özellikle kadın nüfusta daha düşük olması, ana dili Kürtçe olan kadınlarda doğum kontrol yöntemleri konusunda bilgi edinme ve bu yöntemlere başvurmanın düşük düzeyde kalması gibi nedenlerden dolayı, Türkiye’nin adı geçen bölgelerinde yer alan çok sayıda ilde, demografik sürecin ülke geneline göre geride olmasına neden olduğu belirtilmiştir.

Adalı tarafından yapılan (2009) ‘Tempo Effects on Period Fertility in Turkey: A Study from Turkey Demographic and Health Surveys’ isimli çalışmada Türkiye’de toplam doğurganlık hızının azaldığı ve bunun bölgelere, yaş gruplarına ve eğitim durumuna göre de farklılaştığı tespit edilmiştir. Özellikle Doğu Anadolu’da yüksek olan toplam doğurganlık hızının, Batı Anadolu’da ise en düşük düzeyde olduğuna vurgu yapılmıştır. Yine ülke genelinde düşen ortalama toplam doğurganlık hızı değerinin yanında, ortalama çocuk doğurma yaşında yükselmeler yaşandığına dikkat çekilmiştir.

Aydın, Aslantaş Bostan ve Özgür (2018) tarafından yapılan çalışmada Türkiye’de toplam doğurganlık hızının mekânsal veri teknikleri ile dağılımı ve modellenmesi yapılmış olup bu çalışmada özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da ana dili Kürtçe olan ve okuryazarlık oranı düşük kadın nüfusta toplam doğurganlık hızının yüksek olduğu, kentlerde ve eğitim seviyesinin nispeten yüksek olduğu kadınlarda ise bu oranın düşük olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada adı geçen bölgelerde kadının toplum ve ailedeki konumunu (yerini) etkilemesi, geleneksel olarak özellikle erkek

çocuk sayısının fazla olmasının istenmesi ve ailelerin toplum içinde söz sahibi ve statü sahibi olmak istemeleri gibi çok sayıda etkenin toplam doğurganlık hızının yükselmesine neden olduğu belirtilmiştir.

Kalkınma Bakanlığı (2014) tarafından yayınlanan 'Bölgesel Gelişme Ulusal Stratejisi' adlı rapor oldukça kapsamlı olup adı geçen eserde bu çalışmanın konusuyla ilgili, göç, bölgesel demografik farklılıklar ve bölgesel kaynaklara göre istihdam gibi konulara değinilmiştir. Türkiye'nin kuzeyinden, doğusundan ve güneydoğusundan batı bölgelerine yapılan göçlerin bölgelerarası nüfus yoğunluğu farkı ve demografik yapı farkı doğurduğu ve buna bağlı olarak bazı bölgelerde yığılma ve işsizlik oluştuğu, göç veren bölgelerde ise kaynakların yeteri kadar kullanılmadığına vurgu yapılmıştır.

Sertkaya Doğan tarafından (2019) yapılan çalışmada Türkiye'de toplam doğurganlık hızının düzey-1 bölgeleri ölçeğinde sosyoekonomik değişkenler çerçevesinde analizi yapılmış olup özellikle kadın eğitiminin ve istihdamının daha yüksek oranlarda olduğu bölgelerde, toplam doğurganlık hızının düşük olduğu, buna karşın kadın istihdamının ve eğitim seviyesinin düşük olduğu bölgelerde ise toplam doğurganlık hızının yüksek olduğu tespit edilmiştir.

İpekyolu Kalkınma Ajansı (2015) tarafından yapılan 'TRC1 Düzey-2 Bölgesinin 2014-2023 Bölge Planı' adlı çalışmada demografik yapıdaki değişim, bölgedeki göç hareketleri, istihdam, sanayi üretimi, bitkisel-hayvansal üretim, ulaşım ve turizm gibi birçok konu ele alınmıştır. Bu çalışmada TRC1 bölgesinde yer alan Gaziantep ilinin çevre illerden göç aldığına, daha az gelişmiş Adıyaman ve Kilis illerinin ise dışarıya göç verdiğine ve özellikle 2011'den sonra bölge illerine göçle gelen Suriyeli nüfusun istihdama etkileri üzerinde durulmuştur.

Karacadağ Kalkınma Ajansı (2015) tarafından yapılan 'TRC2 Bölge Planı: 2014-2023' adlı çalışmada adı geçen bölgede son yıllarda net göç hızının eksi değerler aldığı, bölge illerinin kendi kırsallarından göç aldığı, ancak daha fazla miktarda bir göçü farklı bölgelere verdiği, TRC2 bölgesinin %20 civarındaki nüfus artış hızı ile bu değer en yüksek olduğu düzey-2 bölgesi olduğuna ve bölgedeki kentlere yönelen göçün kentsel alt yapıyı zorladığına ve bu nedenle kentlerin hızlı ve dengesiz büyüdüğüne vurgu yapılmıştır. Ayrıca bu çalışmada 25 yaş altı nüfusun bölge nüfusunun yaklaşık %59'unu oluşturduğu ve bölgede genç nüfus oranının yüksek, yaşlı nüfus oranının ise düşük olduğuna vurgu yapılmıştır.

Dicle Kalkınma Ajansı (2015) tarafından hazırlanan 'TRC3 Bölgesi 2014-2023 Bölge Planı' adlı çalışmada bölgede toplam doğurganlık hızının yüksek olduğuna, işsizlik ve özellikle genç işsizliğinin fazla olduğuna, net göç hızının genellikle eksi değerler aldığına, sağlık ve eğitim alt yapısının yetersiz olduğu ve nitelikli sağlık çalışanı sayısının az olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu çalışmada ayrıca TRC3 bölgesinde nüfus artış hızının adı geçen bölgenin de içinde yer aldığı TRC düzey-1 bölgesine göre daha düşük olduğu belirtilmiştir. Şüphesiz bu durum doğal artış hızının yüksek olduğu bölgeden dışarıya verilen göçün fazlalığından

kaynaklanmaktadır. Bu çalışmada ayrıca bölgede okul öncesinden orta öğretime kadar tüm kademelerde okullaşma oranının ülke ortalamasının altında olduğu ve özellikle kız çocukları aleyhine cinsiyet eksenli eşitsizliklerin oldukça fazla olduğuna dikkat çekilmiştir.

Bahar (2013), Coşkun (2015) ve Köse (2017) tarafından yapılan çalışmalarda, bu çalışmada ele alınan düzey-2 bölgelerinin içinde yer aldığı Güneydoğu Anadolu bölgesinde 2013-2016 yılları arasında uygulanan ve önemli etkiler oluşturan çözüm sürecinin yansımaları üzerinde durulmuştur. Bu çalışmalarda çözüm sürecinde bölgede devlet otoritesinin zayıflamasının ve özellikle hendek olaylarının bölge insanının can ve mal güvenliğini azalttığı ve buna bağlı olarak bölge dışına göçlerin arttığına dikkat çekilmiştir.

Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü'nün 5 yılda bir yaptığı Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırmasının sonuncusu olan '2018 Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması'nda' toplam doğurganlık hızının halen doğuda ve güneyde ülke ortalamasına göre yüksek olduğu ve bu bölgelerde gebeliği önleyici yöntemlere başvurma düzeyinin ülke ortalamasından düşük olduğu belirtilmiştir. Yine bu çalışmada Kuzeydoğu, Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yaşayan 15-49 yaş aralığındaki kadınların 12 düzey-1 bölgesi içinde en düşük lise mezunu oranına sahip olduğu ve bu bölgelerde eğitime ulaşma zorluğunun yüksek olduğu belirtilmiştir.

Yılmaz (2023) tarafından yapılan ve Türkiye'deki İBBS düzey-1 bölgelerini nüfus gelişimi, kentleşme oranı, toplam doğurganlık hızı, kaba doğum-ölüm hızı, demografik yapı, evlenme-boşanma hızı, ortalama hane halkı büyüklüğü ve eğitim durumu gibi birçok farklı değişken açısından inceleyen çalışmada, bu çalışmanın alanını oluşturan Güneydoğu Anadolu bölgesinde net göç hızının son yıllarda eksi değerler aldığı, buna rağmen bölgede nüfusun arttığı, kaba doğum, kaba ölüm ve toplam doğurganlık hızının azaldığı ve buna bağlı olarak demografik yapının değişmeye başladığı tespit edilmiştir. Ayrıca bu bölgede toplam doğurganlık hızının ülke geneline göre yüksek olduğu ve buna bağlı olarak 12 bölge içinde Güneydoğu Anadolu'nun en yüksek çocuk nüfus ve bağımlılık oranına ve en düşük yaşlı nüfus oranına sahip olduğu sonucu ortaya çıkarılmıştır.

Yılmaz (2021) tarafından yapılan çalışmada Cumhuriyet dönemi boyunca Türkiye'de nüfusun gelişimi, iç ve iç göçler incelenmiş, ayrıca nüfusun yapısı, kentleşme oranı, eğitim durumu gibi bazı niteliklerin son dönemdeki değişimi ve bu niteliklerin bölgesel farklılığı üzerinde durulmuştur. Adı geçen çalışmada Güneydoğu Anadolu bölgesinde eğitim seviyesinin ve kentleşme oranının düşük olduğu, ortalama hane halkı değerinin ülke ortalamasına göre büyük olduğu tespit edilmişti.

Yöntem

Bu çalışmanın amacı TRC düzey-1 bölgesi içinde yer alan TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinin son dönemdeki nüfus gelişimlerini incelemektir. Bu çalışmada TRC düzey-1 bölgesindeki düzey-2 bölgelerinin 2007-2023 yılları arasındaki nüfus gelişimleri incelenecek ve aynı süreçte bölgelerin toplam doğurganlık, kaba

doğum, kaba ölüm ve doğal artış hızı gibi değişkenlerinde yıllara bağlı olarak meydana gelen değişim ele alınacaktır. Ayrıca Güneydoğu Anadolu (TRC) bölgesindeki düzey-2 bölgelerinde net göç ve net göç hızı ele alınacak ve net göç hızı ile doğal artış hızının etkisine bağlı olarak gerçek nüfus artış hızı irdelenecektir. Bu sayede TRC düzey-1 bölgesindeki düzey-2 bölgelerinin nüfus gelişimi ve bu gelişime etki eden etkenler ele alınacaktır.

TRC1 düzey-2 bölgesi Gaziantep, Adıyaman ve Kilis illerini, TRC2 bölgesi Diyarbakır ve Şanlıurfa illerini ve TRC3 bölgesi ise Batman, Mardin, Şırnak ve Siirt illerini kapsamaktadır. Günümüzde TRC düzey-1 bölgesinin nüfusu yaklaşık 9.410.624 olup bunun 2.924.291'i TRC1 düzey-2 bölgesinde; 4.032.097'si TRC2 bölgesinde ve 2.454.236'sı TRC3 bölgesinde yer almaktadır. Diğer bir ifadeyle bölge nüfusunun %42,8'i TRC2 düzey-2 bölgesinde, %31,1'i TRC1 ve %26,1'i ise TRC3 düzey-2 bölgesinde toplanmıştır.

Aynı düzey-1 bölgesinde olmalarına rağmen TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinin 16 yıllık nüfus gelişimleri farklı olmuştur. TRC1 bölgesinde toplam doğurganlık hızı, kaba doğum hızı diğer iki bölgeye göre daha düşük, kaba ölüm hızı daha yüksektir. TRC3 bölgesinde ise toplam doğurganlık hızı, kaba doğum hızı gibi değişkenler TRC2 bölgesine daha göre daha düşüktür. Şüphesiz bu durumun nedeni bölgelerin sosyoekonomik ve sosyokültürel yapılarındaki farklılıklardır. Eğitim seviyesi, kadının çalışma hayatına girme oranı, istihdam, doğum kontrol yöntemlerinin kullanım oranı gibi değişkenler bu etkenlerin en önemlileridir.

Araştırmada 2007-2023 arasında Güneydoğu Anadolu bölgesindeki düzey-2 bölgelerinde çeşitli değişkenlerin zamansal değişimi incelendiği için bu çalışma nicel betimsel bir araştırma özelliği taşımaktadır. Çalışmada TÜİK'in ADNKS (Adrese dayalı Nüfus Kayıt Sistemi) verileri kullanılacak ve veritabanında

Tablo 1.

TRC Düzey-1 Bölgesi ile Bu Bölgedeki Düzey-2 Bölgelerinde 2007-2023 Arasında Nüfusun Değişimi

Bölgeler	2007			2023			Artış-Azalış	16 Yıllık Artış Hızı (%)	Yıllık Artış Hızı (%)
	Erkek	Kadın	Toplam	Erkek	Kadın	Toplam			
TRC1	1.126.967	1.134.275	2.261.242	1.476.807	1.447.484	2.924.291	663.049	29,3	1,8
TRC2	1.492.216	1.491.597	2.983.813	2.035.814	1.996.283	4.032.097	1.048.284	35,1	2,2
TRC3	977.077	948.717	1.925.794	1.253.594	1.200.642	2.454.236	528.442	27,4	1,7
TRC	3.596.260	3.574.589	7.170.849	4.766.215	4.644.409	9.410.624	2.239.775	31,2	2
Toplam									

Kaynak: TÜİK Verileri **Hesaplama:** Yazar.

Verilerden de anlaşılacağı üzere 2007 ile 2023 arasında Güneydoğu Anadolu (TRC) bölgesindeki düzey-2 bölgelerinde en yüksek nüfus artışı TRC2'de yaşanmış ve bu bölgeyi TRC1 bölgesi izlemiştir. Bu süreçte TRC3 bölgesinde ise en düşük nüfus artışı yaşanmıştır (Tablo 1). Şüphesiz bu verileri toplam doğurganlık ve göç verileri ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir. Çünkü doğal artış hızının çok yüksek olduğu bir bölgede net göç hızı çok düşükse, nüfus artış hızı olması gerek düzeyin altında kalmaktadır.

TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde 2007-2022 arasında nüfusun yıllık artış hızı incelendiğinde bölgeler arasında farklılıklar dikkat çekmektedir. Bu dönemde TRC1 bölgesinde nüfusu artış hızı kabaca %1,1 ile %2,5 arasında değişirken bu değer çoğu yıl %2'nin altında kalmıştır (Tablo 2). Aynı süreçte TRC1 bölgesinde

olmayan bazı veriler ise ilgili diğer verilerden yararlanılarak tarafımızca hesaplanıp oluşturulacaktır. TÜİK'in veri tabanında mevcut nüfus miktarı verileri 2007-2023 dönemini kapsarken net göç ve net göç hızı verileri 2008-2023 ve ham doğum, ölüm ve toplam doğurganlık hızı verileri ile bebek ve çocuk ölüm hızı verileri 2009-2022 dönemini kapsadığı için verilere bağlı tüm değişkenlerin aynı dönemdeki değişimi ele alınamamıştır. Mevcut güncel verilere bağlı olarak mümkün mertebe en geniş zaman (2007-2023, 2008-2023 ve 2009-2022) aralığı baz alınarak çalışmanın bulguları oluşturulmuştur.

Bulgular

TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Nüfus Gelişimi

Bir bölgede nüfus gelişimi önemli bir husustur. Çünkü nüfusun son dönemdeki artış ya da azalış eğilimi geleceğe dönük yapılan projeksiyonlar için önemli bir hareket noktasıdır. Nüfusu azalan yerler ile nüfusu artan yerlerin gelecekleri için yapılacak planların birbirinden farklı olması gerekmektedir. 2007-2023 yılları arasında TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinin tümünde nüfus artmıştır. Fakat nüfus artış hızı bölgeler arasında farklılık göstermiştir. TRC1 bölgesinde 2007 yılında 2.261.242 olan nüfus, 16 yılda 663.049 kişi artarak 2023 yılında 2.924.219'e çıkmıştır. Diğer bir ifade ile bölge nüfusu 16 yılda %29,3 oranında artmıştır. TRC2 bölgesinde 2007'de 2.983.813 olan nüfus, 2023 yılına kadar 1.048.284 kişi artarak 4.032.097'ye çıkmış, yani bölgede 16 yıllık nüfus artış oranı %35,1 olmuştur. TRC3 bölgesinde ise 2007'de 1.925.794 olan nüfus, 16 yılda 528.442 kişi artarak 2023'te 2.454.236'ya çıkmıştır. Bu bölgede 16 yıllık artış oranı %27,4 olmuştur (Tablo 1).

kaba doğum hızı ile kaba ölüm hızı arasındaki farka göre hesapladığımız doğal artış hızının kabaca %1,4 (%14) ile %2,1 (%21) arasında değiştiği ve yukarıda belirtilen gerçek yıllık artışa nazaran daha yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 5). Şüphesiz bu durumun temel nedeni çoğu yıl bölgede net göç hızının eksi değerler almasıdır (Tablo 7). 2022-2023 arasında ise 6 Şubat depreminin etkilediği TRC1 düzey-2 bölgesinde nüfusun azaldığı görülmektedir. Depremden en fazla etkilenen illerden Adıyaman, Gaziantep ve Kilis'in yer aldığı bölgede nüfusun, 2007-2023 sürecinde ilk defa 2022-2023 arasında azalmasının depremden dolayı bölgeden dışarıya yönelen yoğun göçle ilgili olduğu açıktır.

Tablo 2.*TRC1 Düzey-2 Bölgesinde 2007-2023 Yılları Arasındaki Nüfus Gelişimi*

Yıllar	Erkek	Kadın	Toplam	Artış- Azalış	Artış Hızı (%)
2007	1.126.967	1.134.275	2.261.242	-	-
2008	1.162.215	1.156.066	2.318.281	57.039	2,5
2009	1.186.662	1.177.587	2.364.249	45.968	2
2010	1.211.150	1.203.683	2.414.833	50.584	2,2
2011	1.243.397	1.228.582	2.471.979	57.146	2,4
2012	1.268.202	1.250.937	2.519.139	47.160	1,9
2013	1.295.281	1.274.927	2.570.208	51.069	2
2014	1.318.248	1.297.834	2.616.082	45.874	1,8
2015	1.344.696	1.320.569	2.665.265	49.183	1,9
2016	1.372.412	1.343.141	2.715.553	50.288	1,9
2017	1.391.895	1.365.015	2.756.910	41.357	1,5
2018	1.411.555	1.384.062	2.795.617	38.707	1,4
2019	1.433.431	1.404.888	2.838.319	42.702	1,5
2020	1.452.227	1.424.181	2.876.408	38.089	1,3
2021	1.467.831	1.440.575	2.908.406	31.998	1,1
2022	1.482.444	1.454.695	2.937.139	28.733	1
2023	1.476.807	1.447.484	2.924.291	-12.848	-0,4

Kaynak: TÜİK Verileri **Hesaplama:** Yazar.

TRC2 bölgesinde ise 16 yıllık süreçte yıllık nüfus artış hızı %0,9 ile %2,8 arasında değişmiş olup bu hız özellikle son yıllarda daha düşük değerlere inmiştir (Tablo 3). Şüphesiz bu değişimde hem azalan toplam doğurganlık hızı, hem de son yıllarda net göç hızının daha düşük değerler alması gibi etkenlerin rolü vardır. Ayrıca 2007-2023 arasında TRC2 bölgesinde kaba doğum hızı ile kaba ölüm hızı arasındaki farka göre hesaplanan doğal artış hızının kabaca %2,1 (%21) ile %2,8 (%28) arasında değiştiği ve genellikle %2,1'den (%21'den) fazla olduğu dikkat çekmektedir (Tablo 5). Yani yıllık doğal artış hızının yukarıda belirtilen gerçek yıllık artışa nazaran daha yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 3-5). Şüphesiz bu durumun temel nedeni bölgede her yıl net göç hızının eksi değerler almasıdır (Tablo 7).

TRC3 bölgesinde ise 2007-2022 yılları arasında yıllık nüfus artış hızı %0,2 ile %3,6 arasında değişmiştir. Bu bölgede yıllık artış hızının TRC1 ve TRC2 bölgelerine göre daha büyük bir değişim gösterdiği ve çok sayıda yılda %1'in altına indiği görülmektedir (Tablo 4). Ancak 2017-2018 ve 2022-2023 arasında ise kabaca %2,5 ile %3,5 arasında değişen daha yüksek artış hızları yaşanmıştır. Öte yandan 2007-2023 yılları arasında TRC3 bölgesinde kaba doğum hızı ile kaba ölüm hızı arasındaki farka göre hesapladığımız doğal artış hızının %1,8 (%18) ile %2,6 (%26) arasında değiştiği ve çoğu yıl (net göç hızının artı değerler aldığı 2018 ve 2023 yılları hariç) yukarıda belirtilen gerçek yıllık artışa nazaran daha yüksek olduğu dikkat çekmektedir (Tablo 5). Şüphesiz bu durumun nedeni bölgede net göç hızının çoğu yıl eksi

ve bazı yıllar ise artı değerler almasıdır (Tablo 7).

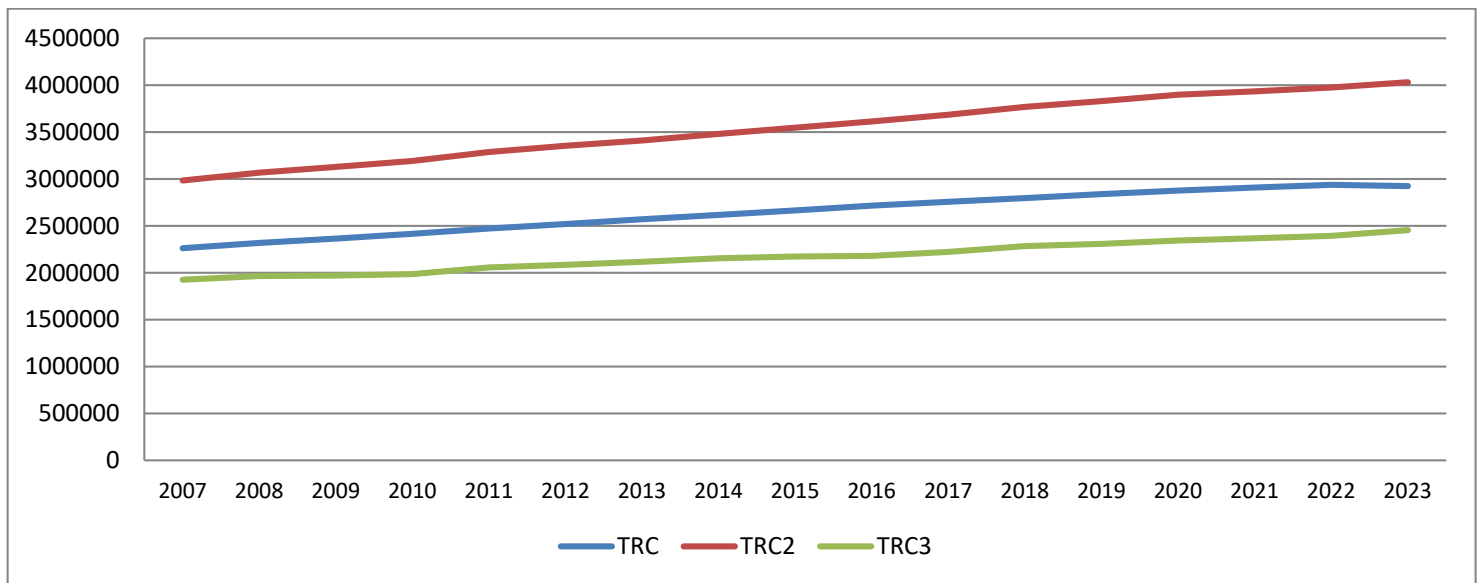
Tablo 3.*TRC2 Düzey-2 Bölgesinde 2007-2023 Yılları Arasındaki Nüfus Gelişimi*

Yıllar	Erkek	Kadın	Toplam	Artış- Azalış	Artış Hızı (%)
2007	1492216	1491597	2983813	-	-
2008	1545775	1521277	3067052	83.239	2,8
2009	1577148	1551600	3128748	61.696	2
2010	1598885	1593444	3192329	63.581	2
2011	1654303	1632894	3287197	94.868	3
2012	1686473	1667769	3354242	67.045	2
2013	1711659	1697758	3409417	55.175	1,6
2014	1749836	1730879	3480715	71.298	2,1
2015	1784847	1761669	3546516	65.801	1,9
2016	1820949	1792797	3613746	67.230	1,9
2017	1856369	1829285	3685654	71.908	2
2018	1902187	1866018	3768205	82.551	2,2
2019	1932154	1897813	3829967	61.762	1,6
2020	1965918	1932769	3898687	68.720	1,8
2021	1983203	1951190	3934393	35.706	0,9
2022	2004470	1970520	3.974.990	40.597	1
2023	2035814	1996283	4.032.097	57.107	1,4

Kaynak: TÜİK Verileri **Hesaplama:** Yazar.**Tablo 4.***TRC3 Düzey-2 Bölgesinde 2007-2023 Yılları Arasındaki Nüfus Gelişimi*

Yıllar	Erkek	Kadın	Toplam	Artış- Azalış	Artış Hızı (%)
2007	977077	948717	1925794	-	-
2008	1005440	959979	1965419	39.625	2,1
2009	1004216	965680	1969896	4.477	0,2
2010	998736	986874	1985610	15.714	0,8
2011	1050375	1006622	2056997	71.387	3,6
2012	1062711	1022381	2085092	28.095	1,4
2013	1074907	1041820	2116727	31.635	1,5
2014	1095296	1058625	2153921	37.194	1,8
2015	1106907	1066852	2173759	19.838	0,9
2016	1108809	1070779	2179588	5.829	0,3
2017	1130396	1092205	2222601	43.013	2
2018	1167187	1116971	2284158	61.557	2,8
2019	1174123	1133209	2307332	23.174	1
2020	1189342	1154484	2343826	36.494	1,6
2021	1200448	1167197	2367645	23.819	1
2022	1216213	1177568	2.393.781	26.136	1,1
2023	1253594	1200642	2.454.236	60.455	2,5

Kaynak: TÜİK Verileri **Hesaplama:** Yazar.

Şekil 1.
TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde 2007-2023 Yılları Arasında Nüfus Gelişimi.

TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Nüfus Gelişimine Etki Eden Faktörler

Doğumlar, ölümler ve göçler nüfus gelişimini etkileyen başlıca faktörlerdir. Kaba (ham) doğum hızının, kaba (kaba) ölüm hızından yüksek olduğu bir yerde net göç hızı sıfır ise nüfus artar. Net göç hızı sıfır olan bir yerde kaba ölüm hızı, kaba doğum hızından yüksekse nüfus azalır. Ayrıca kaba doğum hızının yüksek olduğu bir yer, eğer çok göç veriyorsa gerçek yıllık nüfus artış hızı eksi değerler alabilir. Ya da kaba ölüm oranı yüksek bir yer, çok fazla göç alıyorsa burada nüfus artabilir. Dolayısıyla göç alıp vermeyen yerler ile göç alıp veren yerleri birbirinden ayırmak gerekir (Tandoğan, 1998). Yani nüfus artış hızını sadece doğumlar ve ölümler değil, alınan ve verilen göç ve buna bağlı olarak oluşan net göç ve net göç hızı belirlemektedir (Tümertekin ve Özgüç, 2011). Örneğin günümüzde Van ili Türkiye ortalamasından daha yüksek bir kaba doğum oranına ve doğal artış hızına sahip olup adı geçen ilin kaba ölüm hızı ise ülke ortalamasından düşüktür. Fakat 2021 yılında Van ilinde net göç hızına bağlı olarak nüfus artmamış, bilakis azalmıştır. Oysa adı geçen ilde doğal artış hızı artı değer almıştı. Fakat dışarıya verilen göçün fazla olmasından dolayı gerçek yıllık nüfus artış hızı eksi değer almıştı.

TRC1, TRC2 Ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Kaba Doğum, Kaba Ölüm, Doğal Artış Ve Toplam Doğurganlık Hızının 2009-2022 Yılları Arasındaki Değişimi

Kaba doğum, kaba ölüm, doğal artış ve toplam doğurganlık hızı nüfus gelişiminde oldukça önemli olan etkenlerdir. Kaba doğum ve toplam doğurganlık hızının yüksek olması durumunda eğer ham ölüm hızı düşük düzeyde ise nüfus artış hızı yüksek olur. Yine doğal artış hızı, ham doğum ve ham ölüm hızının farkı olup her iki değer yüksek olduğu yerlerde doğal artış hızı düşük kalmaktadır. Fakat kaba doğum hızı yüksek, kaba ölüm hızı düşükse nüfus artış hızı oldukça yüksek seyreder. Öte yandan kaba doğum hızı düşük olan ancak yaşlı nüfusun etkisi ile kaba ölüm hızının yüksek olduğu yerlerde doğal artış hızı düşer; hatta kaba ölüm hızı, kaba doğum

hızından daha yüksekse nüfus azalmaya başlar (Tümertekin ve Özgüç, 2011).

TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde kaba doğum hızının son yıllarda giderek azaldığı görülmektedir. Oysa TRC düzey-1 bölgesinde ve dolayısıyla bu bölgede yer alan düzey-2 bölgelerinde toplam doğurganlık hızı ve ham doğum hızı ülke ortalamasının oldukça üstündedir (Yılmaz, 2020). Fakat Güneydoğu Anadolu bölgesinde de söz konusu değerler azalması, aslında ülkemizde genç nüfusun gelecekte daha da azalacağı anlamına gelmektedir. Öte yandan bu durum Türkiye’de düşük doğurganlık eğiliminin giderek yaygınlaştığı anlamına gelmektedir (Yılmaz, 2021).

TRC1 düzey-2 bölgesinde 2009 yılında %25,3 olan kaba doğum hızının sonraki yıllarda genellikle azaldığı ve 2022’de %18’e indiği görülmektedir. Diğer bir ifade ile TRC1 düzey-2 bölgesinde 2009-2022 arasında kaba doğum oranı %7,3 azalmıştır. TRC2 düzey-2 bölgesinde ise 2009’da %30,3 olan kaba doğum oranının 2022’de %23,9’a düştüğü yani 13 yılda %6,4 azaldığı görülmektedir. TRC3 düzey-2 bölgesinde ise 2009’da %28,7 olan kaba doğum hızı 2022’de %21,3’ye düşmüş, yani 13 yılda %7,4 azalmıştır. Verilerden de anlaşılacağı üzere 2009-2022 döneminde her üç bölgede kaba doğum hızı önemli ölçüde azalmış olup (Tablo 5) bu durumun temel nedeni son yıllarda TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde toplam doğurganlık hızının giderek azalmasıdır. Kaba doğum hızı ve toplam doğurganlık hızının azalması, bölgede eğitim seviyesinin yükselmesi, kentleşme oranının artması, kadının çalışma hayatına daha fazla girmesi, çekirdek ailenin yaygınlaşması gibi çok sayıda etkenden kaynaklanmaktadır (HÜNEE, 2015; Yılmaz, 2016).

Öte yandan 2009’da TRC düzey-1 bölgesinde en yüksek kaba doğum hızına sahip düzey-2 bölgesi TRC2 olup 2022’de de bu durum değişmemiştir. TRC1 bölgesi ise her iki yılda da en düşük kaba doğum hızına sahip bölge olmuştur (Tablo 5).

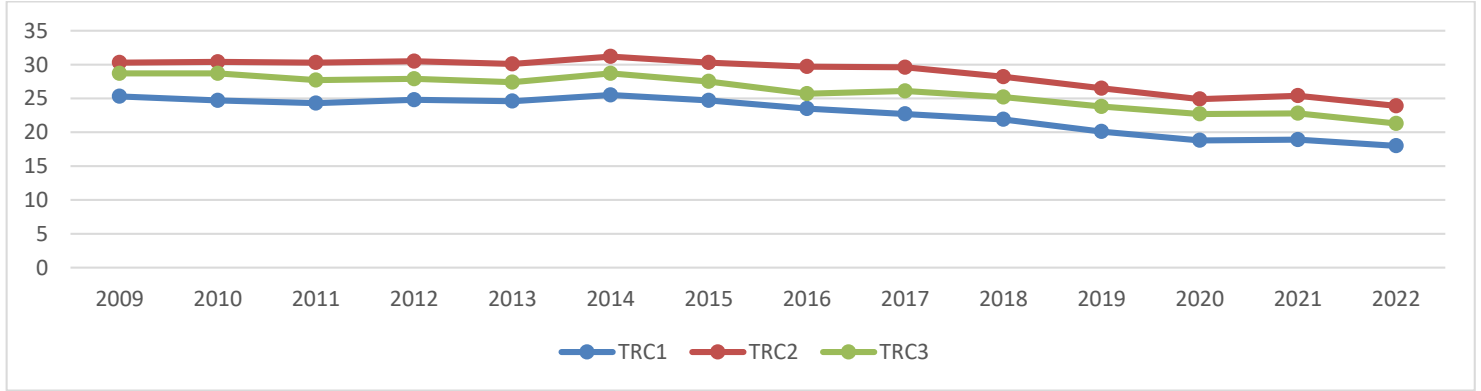
Tablo 5.
TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Kaba Doğum, Kaba Ölüm, Doğal Artış ve Toplam Doğurganlık Hızının 2009-2022 Yılları Arasındaki Değişimi

Yıllar	Kaba Doğum Hızı (Binde)			Kaba Ölüm Hızı (Binde)			Doğal Artış Hızı (Binde)			Toplam Doğurganlık Hızı		
	TRC1	TRC2	TRC3	TRC1	TRC2	TRC3	TRC1	TRC2	TRC3	TRC1	TRC2	TRC3
2009	25,3	30,3	28,7	4,2	3,6	3,5	21,1	26,7	25,2	3,03	3,9	3,88
2010	24,7	30,4	28,7	4	3,6	3,5	20,7	26,8	25,2	2,99	3,91	3,84
2011	24,3	30,3	27,7	3,9	3,6	3,3	20,4	26,7	24,4	2,96	3,83	3,65
2012	24,8	30,5	27,9	3,9	3,4	3,1	20,9	27,4	24,8	3,05	3,86	3,66
2013	24,6	30,1	27,4	4	3,3	3	20,6	26,8	24	3,05	3,79	3,56
2014	25,5	31,2	28,7	4	3,3	3,2	21,5	27,9	25,5	3,18	3,95	3,71
2015	24,7	30,3	27,5	4	3,2	3,1	20,7	27,1	24,4	3,11	3,83	3,55
2016	23,5	29,7	25,7	4,2	3,4	3,4	19,3	26,3	22,3	2,98	3,76	3,3
2017	22,7	29,6	26,1	4	3,1	3	18,7	26,5	23,1	2,89	3,75	3,33
2018	21,9	28,2	25,2	4	3	3	17,9	25,2	22,2	2,81	3,58	3,18
2019	20,1	26,5	23,8	4,2	3,2	3	15,9	23,3	20,8	2,6	3,36	2,99
2020	18,8	24,9	22,7	5,1	3,8	3,9	13,7	21,1	18,8	2,43	3,15	2,82
2021	18,9	25,4	22,8	5,1	4	3,8	13,8	21,4	19	2,45	3,21	2,81
2022	18	23,9	21,3	4,3	3,2	3,1	13,7	20,7	18,2	2,35	3,04	2,61

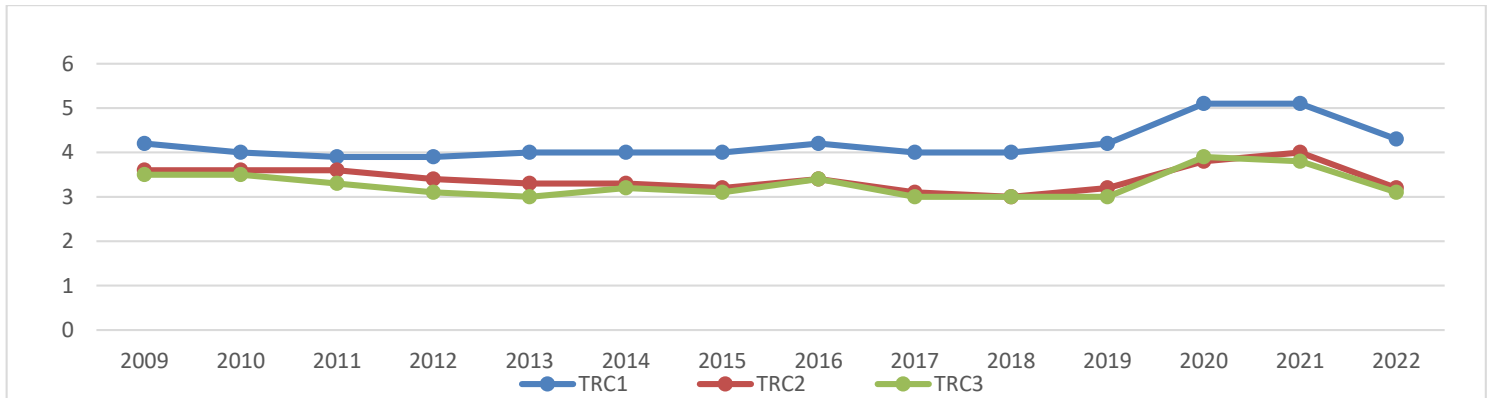
Kaynak: TÜİK Verileri (Doğal Artış Hızı Yazar Tarafından Hesaplanmıştır).

2009-2022 yılları arasında TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde kaba ölüm hızı incelendiğinde bu değer TRC1'de arttığı, TRC2 ve TRC3'te ise azaldığı görülmektedir. TRC1 bölgesinde artış ve azalışlar olmakla birlikte dönem başında %4,2 olan kaba ölüm hızı dönem sonunda kaba ölüm hızı %4,3'e çıkmıştır. TRC2 düzey-2 bölgesinde 2009'da %3,6 olan kaba ölüm hızı 2022'de %3,2'ye inmiş; aynı süreçte TRC3 düzey-2

bölgesinde ise söz konusu değer %3,5'ten %3,1'e inmiştir (Tablo 5 ve Şekil 3). TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde 13 yılda kaba ölüm hızının azalmasının nedenleri bebek ve çocuk ölümlerindeki azalmadır. TRC1 bölgesi ise diğer iki bölgeye göre daha yüksek yaşlı nüfus oranına sahip olduğu için daha yüksek bir kaba ölüm hızına sahip olup bu bölgede 13 yılda kaba ölüm hızı az da olsa artmıştır.

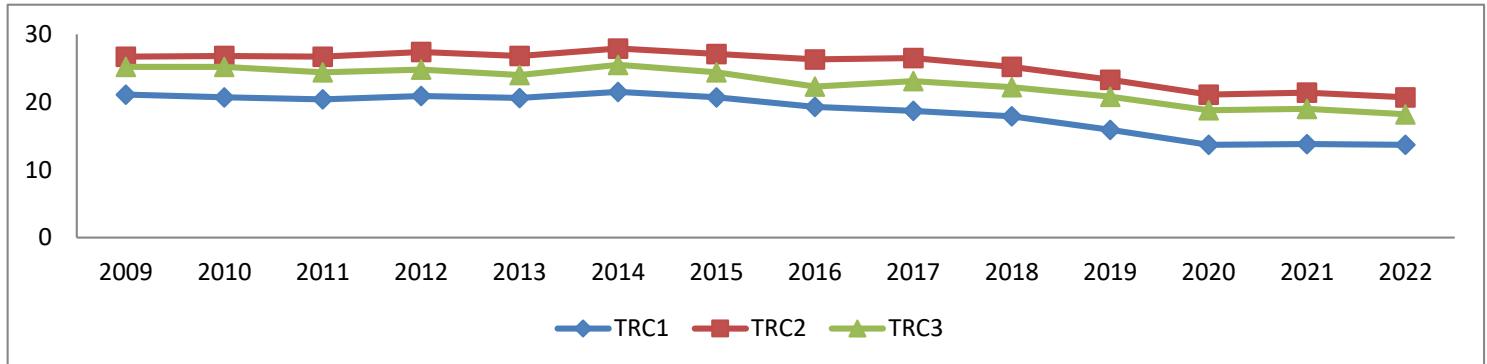
Şekil 2.
TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Kaba Doğum Hızının 2009-2022 Yılları Arasındaki Değişimi.

Şekil 3.
TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Kaba Ölüm Hızının 2009-2022 Yılları Arasındaki Değişimi.

Kaba doğum oranı ile kaba ölüm oranı arasındaki farka denk gelen nüfusun doğal artış hızı da demografik açıdan önemli bir veridir. 2009-2022 döneminde TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde nüfusun doğal artış hızının giderek azaldığı dikkat çekmektedir. Nitekim 2009'da TRC1 bölgesinde %21,1 olan doğal artış hızı

2022'de %13,7'ye inmiş, aynı süreçte TRC2 bölgesinde söz konusu değer %26,7'den %20,7'ye TRC3 bölgesinde ise %25,2'den %18,2'ye inmiştir. Diğer bir ifade ile 13 yılda TRC1 düzey-2 bölgesinde doğal artış hızı %7,4; TRC2'de %6 ve TRC3'te ise %7 azalmıştır (Tablo 5 ve Şekil 4).

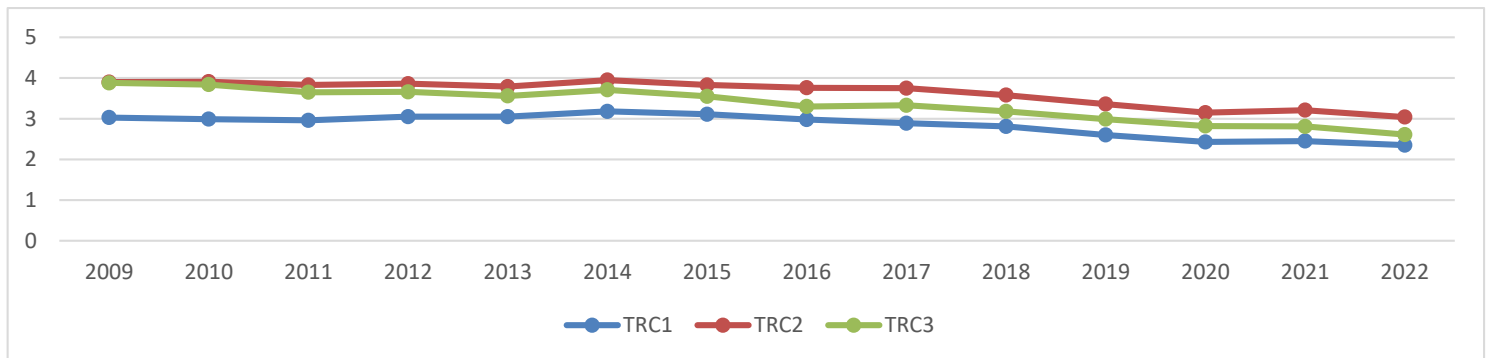
Şekil 4.
TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Doğal Artış Hızının 2009-2022 Yılları Arasındaki Değişimi.

Ham doğum hızının üç bölgede de azaldığı, fakat bu azalmanın TRC1 ve TRC3'te daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Ayrıca 13 yılda diğer iki bölgede azalan ham ölüm hızının, TRC1 bölgesinde az da olsa arttığı bu nedenle adı geçen bölgede doğal artış hızının daha fazla azaldığı söylenebilir. Çünkü ham ölüm hızının artması doğal artış hızını azaltan bir etmendir. Öte yandan 2009-2022 yılları arasında TRC2 düzey-2 bölgesinde doğal artış hızının TRC1 ve TRC3 düzey-2 bölgelerine göre daha yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 5 ve Şekil 4). Bu durumun temel nedeni yukarıda da belirtildiği gibi TRC2 bölgesinde toplam doğurganlık ve kaba doğum hızının diğer iki bölgeye göre daha yüksek olmasıdır.

Öte yandan her üç bölgede 2009-2022 arasında nüfusun gerçek yıllık artış hızı, genellikle nüfusun doğal artış hızının altında kalmıştır (Tablo 2-3-4-5). Bunun nedeni üç bölgeden dışarıya verilen göçün genellikle fazla olması ve bu nedenle net göç hızının eksi değerler almasıdır. TRC3 bölgesinde net göç hızının 2018 ve

2023 yıllarında artı değerler alması ise genel eğilime ters olan istisnai bir durumdur (Tablo 7).

TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde toplam doğurganlık hızı 2009-2022 yılları arasında giderek azalmıştır. TRC1 düzey-2 bölgesinde 2009'da 3,03 olan toplam doğurganlık hızı, 2022'de 2,35'e gerilemiş, aynı süreçte TRC2 bölgesinde bu hız 3,9'dan 3,04'e; TRC3 bölgesinde ise 3,88'den 2,61'e inmiştir. Diğer bir ifade ile 13 yıllık süreçte TRC1 düzey-2 bölgesinde 0,68 azalan toplam doğurganlık hızı, TRC2'de 0,86; TRC3'te 1,27 azalmış olup TRC3 bölgesindeki azalmanın diğer iki bölgeye göre oldukça fazla olduğu dikkat çekmektedir (Tablo 5 ve Şekil 5). TRC3 bölgesinde toplam doğurganlık hızı, TRC1 bölgesine göre daha yüksektir. TRC2 bölgesinde ise toplam doğurganlık hızının son yıllarda azalmasına rağmen halen TRC1 ve TRC3 bölgelerine göre oldukça yüksek olduğu görülmektedir. TRC1 ise 2009-2022 döneminde üç bölge içinde toplam doğurganlık hızının en düşük olduğu bölge olarak dikkat çekmektedir.

Şekil 5.
TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Toplam Doğurganlık Hızının 2009-2022 Yılları Arasındaki Değişimi.

TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Bebek Ölüm Hızı ve Beş Yaş Altı Ölüm Hızının 2009-2022 Yılları Arasındaki Değişimi

TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde bebek ölüm hızı son yıllarda giderek azalmaktadır. Şüphesiz bu durumun temel nedeni sağlık hizmetlerinin giderek yaygınlaşması ve iyileşmesidir. 2009

yılında TRC1 bölgesinde %20,3 olan bebek ölüm hızı, 2022'de %14,7'ye gerilemiştir. Aynı süreçte TRC2 bölgesinde %16,3'ten %13,9'a inen bebek ölüm hızı, TRC3 bölgesinde ise %16,4'ten %12'ye inmiştir (Tablo 6 ve Şekil 6). Diğer bir ifade ile 13 yıllık süreçte TRC1, TRC2 ve TRC3 bölgelerinde bebek ölüm hızı sırasıyla %5,6; %2,4 ve %4,4 azalmıştır. Sosyoekonomik olarak daha

gelişmiş bir bölge olan TRC1'de 2009 ve 2022 yıllarında bebek ölüm hızının diğer iki bölgeden daha yüksek olması ise ilginçtir. Bu

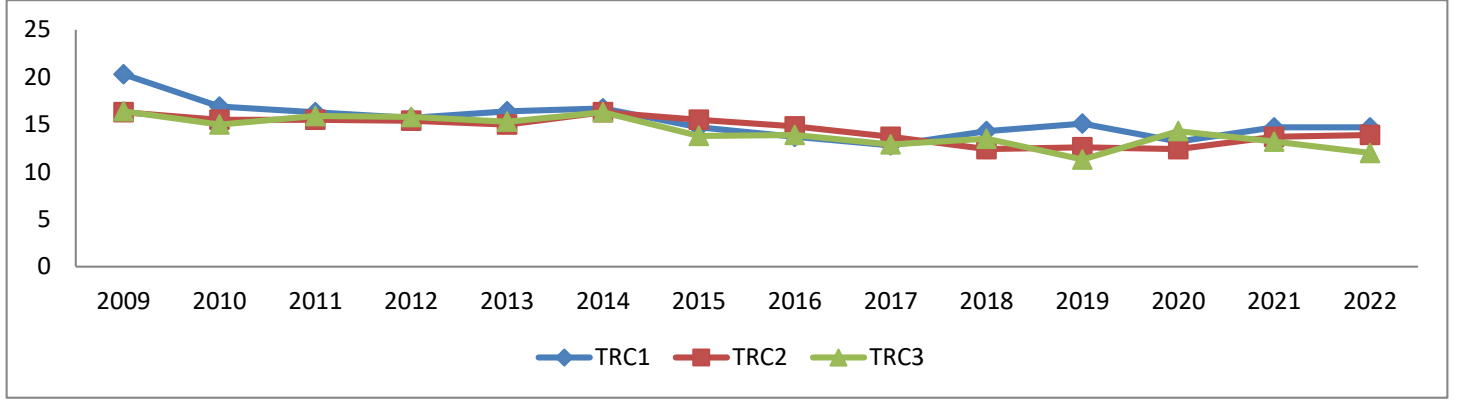
bölgede bebek sağlık ve bakım hizmetlerinin kentleşme, eğitim ve istihdam düzeyine nazaran daha geride olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6.

TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Bebek Ölüm Hızı ve Beş Yaş Altı Ölüm Hızının 2009-2022 Yılları Arasındaki Değişimi

Yıllar	Bebek Ölüm Hızı Binde (‰)			Beş Yaş Altı Ölüm Hızı (‰)			Yıllar	Bebek Ölüm Hızı Binde (‰)			Beş Yaş Altı Ölüm Hızı (‰)		
	TRC1	TRC2	TRC3	TRC1	TRC2	TRC3		TRC1	TRC2	TRC3	TRC1	TRC2	TRC3
2009	20,3	16,3	16,4	24,1	23,8	24,4	2016	13,7	14,8	13,9	16,3	18,5	18
2010	16,9	15,5	15	20,7	22,8	21,9	2017	12,8	13,7	12,9	15,1	16,9	16,1
2011	16,3	15,5	15,9	19,6	21,8	21,8	2018	14,3	12,4	13,5	17	15,5	17
2012	15,7	15,4	15,8	18,6	20,9	20,9	2019	15,1	12,6	11,3	17,9	16,4	14,7
2013	16,4	15	15,3	19,4	19,8	19,5	2020	13,2	12,4	14,3	15,5	15,2	17,5
2014	16,7	16,3	16,3	19	20	20,3	2021	14,7	13,7	13,2	17,1	17	15,8
2015	14,7	15,5	13,8	17	19,2	17,4	2022	14,7	13,9	12	16,8	16,9	14,3

Kaynak: TÜİK Verileri.

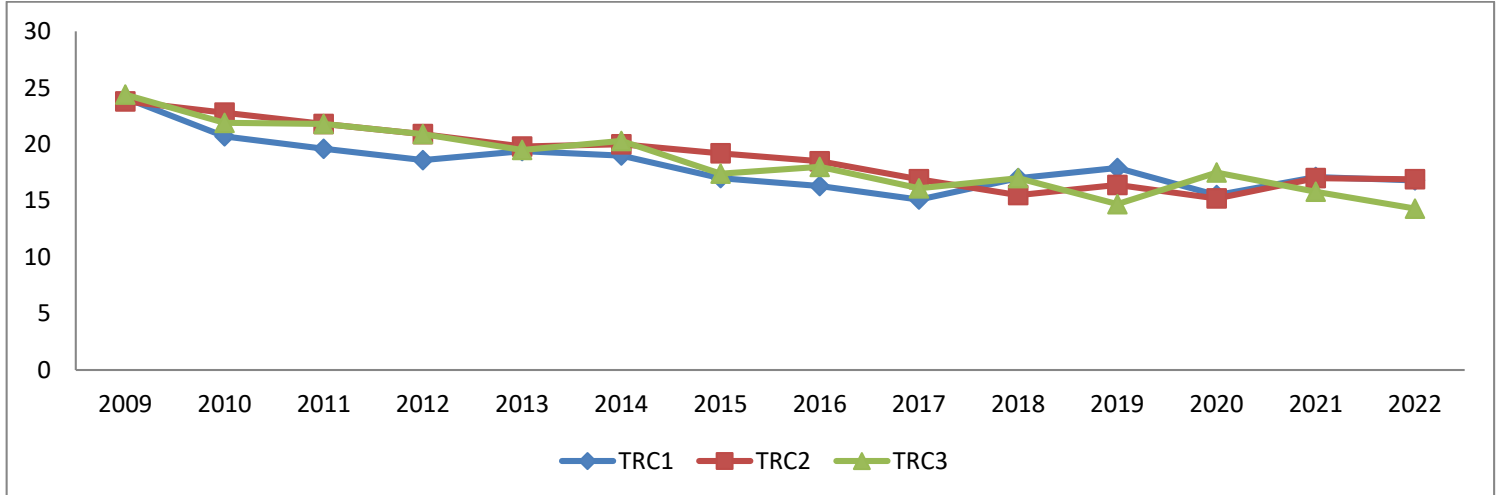

Şekil 6.

TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Bebek Ölüm Hızının (‰) 2009-2022 Yılları Arasındaki Değişimi.

TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 bölgelerinde beş yaş altı ölüm hızının da son yıllarda giderek azaldığı dikkat çekmektedir. Nitekim TRC1 bölgesinde 2009'da %24,1 olan beş yaş altı ölüm hızı, 2022'de %16,8'e inmiş, aynı süreçte TRC2 bölgesinde bu hız %23,8'den %16,9'a ve TRC3 bölgesinde ise %24,4'ten %14,3'e inmiştir (Tablo 6 ve Şekil 7). Diğer bir ifade ile 13 yıllık süreçte TRC1 bölgesinde beş yaş altı ölüm hızı %7,3; TRC2 bölgesinde %6,9 ve TRC3 bölgesinde %10,1 azalmıştır. Verilerden de anlaşılacağı

üzere tüm düzey-2 bölgelerinde beş yaş altı ölüm hızının son yıllarda azaldığı fakat azalış hızının TRC3 bölgesinde diğer iki bölgeye nazaran daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Üç bölgede de beslenme, bakım ve sağlık hizmetleri, barınma olanakları ile temizlik ve hijyen koşullarının giderek iyileşmesi, beş yaş altı ölüm hızının azalmasının temel nedeni olarak düşünülmektedir.

Şekil 7.

TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Beş Yaş Altı Ölüm Hızının (‰) 2009-2022 Yılları Arasındaki Değişimi.

TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Net Göç Hızının 2008-2023 Yılları Arasındaki Değişimi

Alınan ve verilen göçe bağlı olarak ortaya çıkan net göç önemli bir veridir. Çünkü net göçün miktarı, yıllık bazda bir bölgede göçe bağlı olarak azalan veya artan nüfusu göstermektedir. TRC1 düzey-2 bölgesinde 2008-2022 arasında net göç -1.309 ile -16.433 arasında değişmiş olup tüm yıllar eksi değerler almıştır. Ancak 6 Şubat depreminden dolayı adı geçen bölgede 2023'te net göç hızının çokça azalarak (verilen göçün artmasından dolayı) -28.243'e indiği dikkat çekmektedir (Tablo 7). Deprem bölge illerinde hem can ve mal kayıplarına hem de akabinde büyük göçlere de sebebiyet vermiştir. TRC2 bölgesinde de 2008-2023 arasında net göç tüm yıllar eksi değer almış ve -13365 ile -46943 arasında değişmiştir (Tablo 7). TRC2 bölgesindeki iller de 6 Şubat 2023 depreminden etkilenirken bu etkinin TRC1 bölgesine nazaran çok az olduğu anlaşılmaktadır. Zira net göç 2022-2023 döneminde, 2008-2022 dönemine göre daha düşük bir değere inmemiştir. TRC3 bölgesinde ise 2008-2023 arasında 2018 ve 2023 yıllarında artı değer alan net göç, diğer yıllar eksi değer almış ve 15 yıllık süreçte 12555 ile -37429 arasında değişmiştir (Tablo 7).

Verilerden de anlaşılacağı üzere 2008-2023 döneminde net göç, 2018 ve 2023 yıllarında TRC3 bölgesindeki istisnai durum dışında, üç bölgede genellikle eksi değerler almıştır. Bu dönemde doğal artış hızının artı değerler aldığı TRC2 ve TRC2 bölgeleri göçle nüfus kaybetmiş fakat buna rağmen gerçek yıllık nüfus artış hızları artı değerler almıştır. Ancak belirtilen dönemde net göç ve net göç hızı nedeniyle adı geçen bölgelerde gerçek yıllık nüfus artış hızının, doğal nüfus artış hızından düşük olduğu görülmektedir (Tablo 3-4-5-7).

TRC1 bölgesinde ise 2008-2022 arasında artan nüfus (net göç eksi olmasına rağmen), 2022-2023 arasında net göçün çok düşük bir değere inmesi nedeniyle azalmıştır. Ayrıca TRC1 bölgesinde 2023 yılı haricinde daha büyük değerler alan net göç (her üç bölgede de genellikle eksi olmasına rağmen), TRC2 ve TRC3 (2018 ve 2023 hariç) bölgelerinde daha düşük değerler almış, bu da adı geçen iki bölgede dışarıya verilen göçün genellikle TRC1 bölgesine göre daha büyük boyutlu olduğunu göstermektedir. Ancak 2023 yılında depremden dolayı tersi bir durum yaşanmıştır. Yine net göç hızından dolayı TRC1 bölgesinde de gerçek yıllık artış hızının çoğu yıl doğal artış hızının altında kaldığı görülmektedir (Tablo 2-5-7)

Öte yandan özellikle TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde çözüm sürecinin sürdüğü 2013-2016 döneminde net göç ve net göç hızının çok düşük değerlere indiği (Tablo 7) ve bu durumun özellikle 2014-2015 yıllarında bölgede ciddi bir sorun haline alan insanların güvenliğini tehlikeye sokan hendek olaylarından kaynaklandığı söylenebilir (Bahar, 20013; Coşkun, 2015; Köse, 2017).

Doğum ve ölüm hızlarının yanı sıra nüfus gelişimine etki eden önemli faktörlerden biri de net göç hızıdır. Bu nedenle TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde net göç hızının incelenmesi önemli bir husustur. TRC düzey-1 bölgesinde yer alan üç düzey-2 bölgesi genellikle aldığından daha fazla göç vermektedir. Bu nedenle bu

bölgelerin net göç hızı genellikle eksi değerler almaktadır. TRC1 düzey-2 bölgesinde 2008 ile 2022 arasındaki 14 yılda net göç hızının sürekli eksi değerler aldığı ve %0,45 ile %5,86 arasında değiştiği görülmektedir. Ancak 6 Şubat 2023 depreminin etkisi ile 2023'te adı geçen bölgede net göç hızının %9,61 gibi daha düşük bir değere indiği dikkat çekmektedir (Tablo 7, Şekil 8).

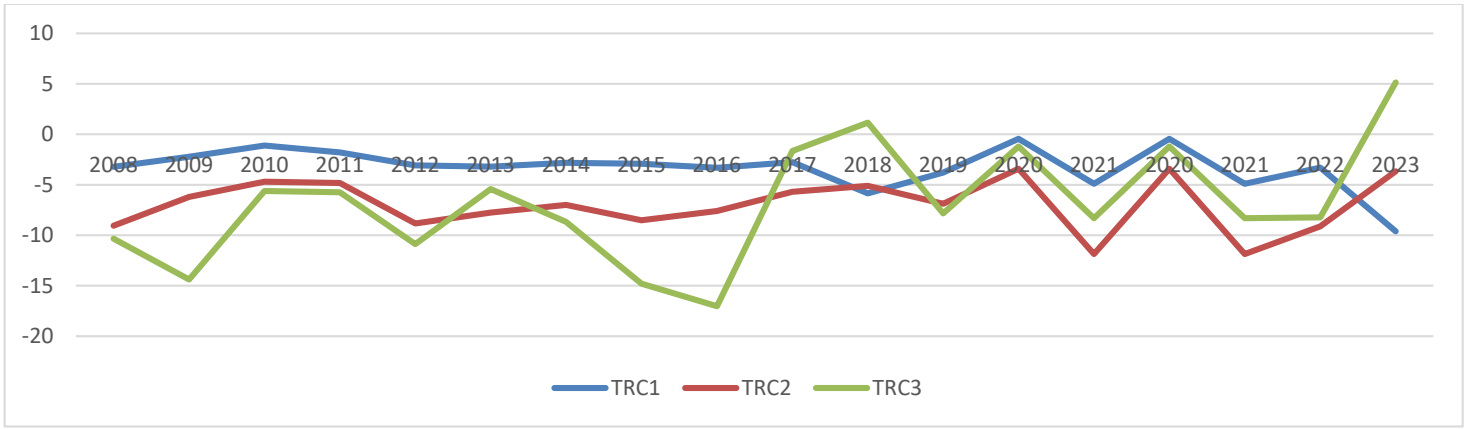
Tablo 7.

TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Net Göçün 2008-2023 Yılları Arasındaki Değişimi

Yıllar	Net Göç			Net Göç Hızı (Binde)		
	TRC1	TRC2	TRC3	TRC1	TRC2	TRC3
2008	-7474	-27872	-20437	-3,22	-9,05	-10,34
2009	-5269	-19498	-28532	-2,23	-6,21	-14,38
2010	-2691	-15048	-11178	-1,11	-4,7	-5,61
2011	-4437	-15894	-11836	-1,79	-4,82	-5,74
2012	-7766	-29774	-22803	-3,08	-8,84	-10,88
2013	-8270	-26529	-11517	-3,21	-7,75	-5,43
2014	-7421	-24459	-18769	-2,83	-7	-8,68
2015	-7781	-30346	-32403	-2,92	-8,52	-14,8
2016	-8992	-27554	-37429	-3,31	-7,6	-17,03
2017	-7606	-21080	-3670	-2,76	-5,7	-1,65
2018	-16433	-19286	2637	-5,86	-5,11	1,16
2019	-10779	-26445	-18167	-3,79	-6,88	-7,84
2020	-1309	-13365	-2827	-0,45	-3,42	-1,21
2021	-14322	-46963	-19754	-4,91	-11,87	-8,31
2022	-9707	-36404	-19800	-3,3	-9,12	-8,24
2023	-28243	-14792	12555	-9,61	-3,66	5,13

Kaynak: TÜİK Verileri.

TRC2 düzey bölgesinde 2008-2023 yılları arasında net göç hızı eksi değerler almış ve %3,42 ile %11,87 arasında değişmiştir. TRC3 bölgesinde ise 2018 ve 2023'te artı değer alan net göç hızı diğer yıllar eksi değerler almış ve 2008-2023 döneminde %5,13 ile %17,03 arasında değişim göstermiştir (Tablo 7 ve Şekil 8). Verilerden de anlaşılacağı üzere sürekli eksi değerler almasına rağmen TRC1 bölgesinde net göç hızının 2023 depreminden önce daha az (%5) değişim gösterdiği, TRC2 bölgesinde değişimin %9 civarında olduğu TRC3'te ise bu değişimin %22'in üzerinde olduğu görülmektedir. Bu veriler sanayi, eğitim, ulaşım ve turizm alt yapısının daha iyi olduğu TRC1 bölgesinden dışarıya verilen göçün diğer iki bölgeye nazaran genellikle az olduğunu, ancak 2023'te meydana gelen depremin bu bölgede net göç hızını daha düşük bir değere indirdiği anlaşılmaktadır. Bölgede gelişmişlik seviyesi açısından en geride olan TRC3 bölgesinde ise 2018 (%1) ve 2023'te (%5) artı değer alan net göç hızının diğer yıllarda %2 ile %17 arasında değiştiği ve genellikle %6'dan düşük olduğu dikkat çekmektedir. TRC2 bölgesi net göç hızı genellikle TRC1'den daha düşük bir bölge olarak dikkat çekmektedir. TRC3 bölgesinde net göç hızı çoğu yıl diğer iki bölgeden daha düşük olmuştur (Tablo 7, Şekil 8). Öte yandan yukarıda da değinildiği gibi özellikle 2014-2016 yılları arasında TRC2 ve TRC3 bölgelerinde çözüm sürecinin etkisi ile net göç hızının daha düşük değerlere indiği, diğer bir ifade ile bu süreçte bölge dışına göçün arttığı dikkat çekmektedir. 2023'te ise depremin etkisi ile TRC1 bölgesinde en düşük değere inen net göç hızı, TRC2'de de eksi değerler alırken TRC3'te ise 15 yıldaki en yüksek değer olan %5'e yükselmiştir (Tablo 7, Şekil 8).

Şekil 8.
TRC1, TRC2 ve TRC3 Düzey-2 Bölgelerinde Net Göç Hızının 2008-2023 Yılları Arasındaki Değişimi.

Sonuç ve Öneriler

TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde 2007-2023 yılları arasında nüfus gelişiminin yanı sıra gelişimi etkileyen kaba doğum, kaba ölüm, doğal artış, toplam doğurganlık ve net göç hızının incelendiği bu çalışmada bazı önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır.

TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde son dönemde net göç hızı genellikle eksi değerler (TRC3'te 2018 ve 2023 yıllarını göz ardı edersek) almasına rağmen nüfus artmaktadır. Bunun nedeni adı geçen bölgelerde doğal artış hızının halen nispeten yüksek olmasıdır. Fakat net göç hızının eksi değerler almasından dolayı gerçek yıllık artış hızı sürekli olarak doğal artış hızının altında kalmaktadır.

TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgeleri birbirleriyle kıyaslandığında son yıllarda nüfus artış hızı ile doğal artış hızı arasında bazı çarpıklıklar gözlenmektedir. Örneğin 2007-2023 arasında TRC2 ve TRC3 bölgelerinde doğal artış hızı TRC1'e göre daha yüksekken 16 yıllık süreçte TRC1 bölgesinde nüfus artış hızı TRC3 bölgesinden daha fazla olmuştur. Nitekim 2007-2023 döneminde nüfus TRC1 bölgesinde %29, TRC2'de %32 ve TRC3'te ise %27 artmıştır. TRC3 bölgesinde doğal artış hızı, TRC1 bölgesine göre daha yüksek olmasına rağmen TRC3'te net göç hızının genellikle TRC1 bölgesine göre daha düşük değerler alması, bu duruma neden olmuştur. Ancak 2023'te TRC1 bölgesinin 6 Şubat depreminden çok fazla etkilenmesi nedeniyle adı geçen bölgede net göç hızı, üç bölge içinde en düşük değere inmiş ve bu nedenle 16 yıllık süreçte ilk defa üç bölgeden birinde nüfus azalmıştır. Öte yandan TRC1 bölgesinde 2023 yılında net göç hızının oldukça düşük bir değere inmesi ve bölgede yıllık nüfus artış hızının ilk defa eksi değerler alması, geniş nüfus kitlelerini etkileyen doğal afetlerin kitlesel ölümlere ve göçlere neden olduğunu ve bu nedenle bölgelerin nüfus gelişim seyirlerinde önemli farklılıklara neden olduğunu göstermektedir.

Veriler incelendiğinde TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde son yıllarda kaba doğum, kaba ölüm, doğal artış ve toplam doğurganlık hızının bölgesel farklılıklar göstermekle birlikte giderek azaldığı dikkat çekmektedir. TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgeleri halen Türkiye'deki 26 düzey-2 bölgesi içinde kaba,

doğum, toplam doğurganlık ve doğal artış hızının en yüksek olduğu bölgeler arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Fakat son yıllarda adı geçen bölgelerde de belirtilen değerlerin hızla azalması, düşük doğurganlık ve hızlı yaşlanma sürecinin ülke geneline yayıldığını ve Türkiye'nin gelecekte yaşlı nüfus sorunu ile daha ciddi bir şekilde yüzleşmek zorunda kalacağını göstermektedir (Tufan, 2014; Yılmaz, 2021). TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgeleri Türkiye'de kaba ölüm hızının en düşük olduğu bölgelerdir. Bu bölgelerde kaba ölüm hızının ülke geneline göre düşük olmasının nedeni, yaşlı nüfus oranının az, genç nüfus oranının fazla olmasıdır. Ancak son yıllarda TRC2 ve TRC3 bölgelerinde azalan kaba ölüm hızı, TRC1 bölgesinde artmıştır. Bunun nedeni TRC1 bölgesinin yaşlı nüfus oranının diğer iki bölgeye göre nispeten fazla olmasıdır.

TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde net göç hızının son yıllarda genellikle eksi değerler alması ve bölge dışına yapılan göçün belli bir kısmının bölgedeki kırsal yerleşmelerden yapıldığı gerçeği (İpekyolu Kalkınma Ajansı, 2015), bu bölgelerde yapılan bitkisel ve hayvansal üretimin geleceği konusunda bazı endişeler doğurmaktadır. Çünkü Türkiye'de son yıllarda bitkisel ve hayvansal üretimin ihtiyacı karşılamamasından dolayı gıda fiyatları giderek artmaktadır. Kaldı ki Yılmaz'ın (2015) da belirttiği gibi bitkisel ve hayvansal üretim yapan nüfusun kentlere akışı ve bu faaliyetleri yapan kişi sayısının giderek azalması, hem bölge hem de ülke için olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Bu açıdan TRC1, TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgelerinde kırsal kalkınma projeleri artırılmalı ve kırsal nüfusun kırsalda tutulup bitkisel ve hayvansal üretim yapmaya devam etmesi sağlanmalıdır. Ancak belirtilenler yapıldığı takdirde her üç bölgeden dışarıya yapılan göç azaltılabilir. Aksi halde bölge dışına yaşanan göç devam edecektir.

Son dönemdeki eğilim göz önüne alındığında önümüzdeki yıllarda her üç bölgede nüfus artışının devam etmesi beklenmektedir (TRC1 bölgesinde 2023'te depremden dolayı azalan nüfusun yapılan konut ve alt yapı çalışmaları sonucunda göç edenlerin önemli bir kısmının geri gelmesi ile önümüzdeki yıllarda tekrar artacağı tahmin edilmektedir). Ancak nüfus artışını etkileyen faktörlerin son yıllardaki eğilimi düşünüldüğünde, nüfus artış hızının giderek azalacağı öngörülmektedir. Çünkü üç bölgede de bir yandan kaba doğum ve toplam doğurganlık hızı azalmakta, öte

yandan net göç hızı genellikle eksi değerler almaya devam etmektedir. Ayrıca TRC1 düzey-2 bölgesinde son yıllarda kaba ölüm hızında bir artış da söz konusudur.

Bu çalışmada ortaya çıkan diğer bir sonuç ise üç bölgeden TRC1'de demografik döngünün geç yayılma (3. aşama) aşamasının, TRC2 ve TRC3'te ise ilk yayılma aşamasının (2. aşama) yaşandığıdır. TRC2 ve TRC3 düzey-2 bölgeleri son yıllarda azalmakla birlikte nispeten yüksek kaba doğum, doğal artış ve toplam doğurganlık hızı ile ilk yayılma aşamasının özelliklerini göstermektedir. TRC1 bölgesi ise daha düşük kaba doğum, doğal artış ve toplam doğurganlık hızı ve daha yüksek kaba ölüm hızı ile geç yayılma aşamasının özelliklerini göstermektedir. Nitekim TRC1 düzey-2 bölgesinde günümüzde toplam doğurganlık hızı 2,35'e; doğal artış hızı da %13,7'ye inmiş durumdadır. Bu nedenle TRC1 bölgesinde nüfusun hızlı yaşlanmasının önüne geçmek amacıyla pronatalist (nüfus artışını teşvik eden) nüfus politikasının uygulanması önerilmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Adalı, T. (2009). Tempo effects on period fertility in Turkey: A study from Turkey demographic and health surveys. *Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Nüfus Bilim Dergisi*, 30-31, 43-54.
- Aydın, O., Aslantaş Bostan P. & Özgür, E. M. (2018). Mekânsal veri analizi teknikleriyle Türkiye'de toplam doğurganlık hızının dağılımı ve modellenmesi. *Coğrafya Dergisi*, 37, 27-45.
- Bahar, H. İ. (2013). *Çözüm süreci*. Ankara Strateji Enstitüsü, Rapor No: 2013-2.
- Coşkun, V. (2015). *Çözüm süreci: Kazanımlar ve tehditler*. Londra: Democratic Progress Institute.
- Devlet Planlama Teşkilatı, (2008). *Türkiye'de iç göçler ve göç edenlerin nitelikleri (1965-2000)*. Devlet Planlama Teşkilatı Yayınları.
- Dicle Kalkınma Ajansı (2015). TRC3 bölgesi 2014-2023 bölge planı, Cilt I: Bölgeyi tanımak. <https://www.dika.org.tr/assets/upload/dosyalar/trc3-bolgesi-2014-2023-bolge-plani.pdf>.
- Doğanay, H. (2014). *Türkiye beşeri coğrafyası*. Pegem Akademi Yayınları.
- Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü, (2018). *2018 Türkiye nüfus ve sağlık araştırması*. ISBN 978-975-491-493-1. https://fs.hacettepe.edu.tr/hips/dosyalar/yayinlar/2019_tnsa_an-arapor_compressed.pdf.
- İpek yolu Kalkınma Ajansı, (2015). *TRC1 bölge planı 2014-2023*. İKA Yayınları. Ebat Ofset. <https://www.ika.org.tr/assets/upload/dosyalar/trc1-bolge-plani.pdf>.

- Kalkınma Bakanlığı, (2014). *Bölgesel gelişme ulusal stratejisi*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/2014-2023_B%C3%B6lgesel_Geli%C5%9Fme_Ulusal_Stratejisi.pdf.
- Karacadağ Kalkınma Ajansı, (2014). *TRC2 bölgesi (Diyarbakır, Şanlıurfa) bölge planı: 2014-2023*. https://www.kalkinmakutuphanesi.gov.tr/assets/upload/dosyalar/xo3x23ed_trc2_2014_2023_bolge_plani.pdf.
- Koç, İ., Hancıoğlu, A. & Çavlin, A. (2008). Demographic differentials and demographic integration of turkish and kurdish population in Turkey. *Population Research and Policy Review*, 27, 447-457. https://www.jstor.org/stable/41217962#metadata_info_tab_contents.
- Koç, İ., Eryurt, M.A., Adalı, T., & Çağatay, P. (2010). *Türkiye'nin demografik dönüşümü: Doğurganlık, aile planlaması, anne-çocuk sağlığı ve beş yaş altı ölümlerdeki değişimler: 1968-2008*. Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Yayınları, ISBN 978-975-491-285-2.
- Köse, T. (2017). Çözüm sürecinin yükselişi ve düşüşü. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 13-40.
- Özdemir, E. (2003). The effect of rural-to-urban migration on the status of women in Turkey. *Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü Nüfus Bilim Dergisi*, 25, 69-96.
- Sertkaya Doğan, Ö. (2019). *Toplam doğurganlık hızının İBBS düzey-1 ölçeğinde sosyo-ekonomik değişkenler çerçevesinde analizi (2010-2018)*. İçinde Üçışık Erbilin S. & Şahin G. (Edit.), Profesör Doktor Nuran Taşlıgil'e Armağan Beşeri ve İktisadi Coğrafya Araştırmaları (s.223-241). Eski Babil Yayınları.
- Tandoğan, A. (1998). *Demografik temel kavramlar ve Türkiye nüfusu*. Eser Ofset Matbaacılık.
- Tufan, İ. (2014). *Türkiye'de yaşlılığın yapısal değişimi*. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Tümertekin, E., & Özgüç, N. (2011). *Beşeri coğrafya: İnsan, kültür, mekân*. Çantay Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu. 2007-2021 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verileri. <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>, (Son erişim: 15/11/2022).
- Yılmaz, M. (2015). Türkiye'de kırsal nüfusun değişimi ve illere göre dağılımı (1980-2012). *Doğu Coğrafya Dergisi*, 33, 161-188.
- Yılmaz, M. (2016). *Türkiye'nin değişen nüfus yapısı*. Çantay Yayınları.
- Yılmaz, M. (2023). *Türkiye'deki İBBS düzey-1 bölgelerinin nüfus coğrafyası*. Türk İdari Araştırmalar Vakfı Yayınları.
- Yılmaz, M. (2021). *Türkiye nüfus coğrafyası*. Nobel Akademi Yayınları.
- Yüceşahin, M.M., & Özgür, E.M. (2008). Regional fertility differences in Turkey: Persistent high fertility in southeast. *Population, Space and Place*, 14, 135-158. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/psp.480>.